

Հայերէն թարգմանութեան, որուն իւր ժամանակ — բլայ տակ 640էն ետքը — կը տրուէր Մեհարայ առաջին դարու ձեռնարկութեանց հնութիւնը, այսինքն 430էն ետքը։ Ուստի այս թարգմանութիւնը կը ներկայացընէ ասորի ձեռագիր մը Գ. դարէն, որ իւր դար մ'աւելի հնագոյն բլայուն էր քանի որդի Ա (Պետերը թարգմ.) ձեռագիրը։ — Իսկ ասորի թարգմանութեան յոյն նախաբանագիրն էր, իմ կարծեմ, հնային խմբագրութիւնն էւստեւեայ դարէն, որ յետոյ շարիմ մ'եղանակաւ աւելցուեալ եւ այսպէս հասաւ այն ձեւին՝ զոր մեր առջեւ կը դնեն այժմ յունարէն ձեռագիրները։

Հոս կը սպասի Մէրքիս ներածութիւնն, որ ասորագրութեան է՝ Հայրէկերը, 29 Յունուար 1898, և Աստղ Հայ թարգմանութեան արժէքին մասին ամէն կարեւոր կէտերը համառօտիւ։ իշխում եղան։ Աւելի ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մ'այժմ դիւրինցած է՝ ասորի բնագիրն իշխ տեւեկուն։ Պարզ համեմատութիւն մը կը յուշընէ որ 1877ի սպագրեալ բնագիրը շատ տեղ սխալաշատ է։

Հ. Յ. Տ.

ՄԱՐԿԱՆԵՐ

ՆՈՐ ՀՐԱՏՈՐԻԱԿԱՌԹԻՒՆԷ

78. MAPPE H. — Къ критикѣ исторіи Монаха Хоренскаго. І. Г. Халатъ ица, Армянскій зноуѣ на Исторіи Монаха Хоренскаго. С.-Петербург. 1898. (Отгисъ № 1 и 2 «Византискаго Временника» 1898) 8°, 43 стр.
79. ՄԱՐԿԱՆ. — Վաղցի ազգոյ Ավանի Հայրերի մասին։ «Կոլոլի Օրօք», լրագրից թարգմ. Ս. Է. Թիֆլ. Մ. Մարտիրոսեանց 1898, 8°, 27 էջ, րթ. — 10:
80. ՆԱԶԿԱՆԻՅ Գ. — Տարբերակն Նախակրթարանի բարձր. դասընթացը Ա. Տարի։ Աշխարհագրութիւն Օսմանեան կայսրութեան։ Ուսումն. ինքնըզնի վաւերացում։ Կ. Պոլիս, Ն. Գ. Պրակտիսմ, 1898. 8° 78 էջ։ Զի դրէ։
81. ՅԱՐԿԱՆ. — Նկարներ (ծաղկաբաղ իմ նամակները)։ Թիֆլ. Մ. Մարտիրոսեանց 1898, 8°, 98 էջ։ րթ. — 60:
82. GOUSSEN H. — Martyrius-Sahdona's Leben und Werke nach einer syrischen Handschrift in Strassburg i. E. Ein Beitrag zur Geschichte des Katholizismus unter den Nestorianern. Leipzig, 1897, 8°, 34+XX S.
83. ԿԱՆԿԱՆԻՅ ԹԱՐԿԱՆ ԼԱՐԱՐԱՆԿԱՆ ԸՆԴՆԵՐՈՒԹԻԱՆ։ Հաստատութեան 1 Մարտ 1898։ Դրակրժ, տպ. Հայոց Արամեան Դարգի 1898։ 8° 13 էջ։
84. ANTONIEWICZ J. Ritter v. Bojcz — Die Armenier։ Die „österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“, Galizien, 1898, S. 440—463.
85. WEBER S. — Die Apologie der christlichen Wahrheit bei den Armeniern des Alterthums։ „Der Katholik“, 1898 März—April, S. 321—326.
86. ՊԱՆԿԱՆ Տ. Վ. — Նշանագիրը Հայոց, 8 վիմանդակ տախտակով։ Վերնա, Միջիջարտան տպ. 1898. 8°, 13 էջ 8 վիմ. տախտակ։ Գինն է՝ ֆր. 1.50։ (Թ. Յ. Հրտրդիկ. միութեան Ս. Կարապետի վանուց ի կենսաբան)։

87. ՀՆԻՊԱՐԱՅԱ ԳՐԱՏՈՐԻԱՅԱ ՄԱՌՈՐԻԱՆ զրատան։ Թիւ. 2։ Իզմիդ, Մամուրեան 1898. 8°, 66 էջ։
88. JENSEN P., Hittiter und Armenier. Mit 10 lithographischen Schrifttafeln und 1 Uebersichtskarte. Strassburg, 1898. 8° XXVI+255 S., 10 Tafeln, 1 Karte M. 25.—.
89. SCHMID M. J., Dormitio Beati Joannis Apostoli։ „Theologisch-praktische Monatsschrift“, Passau, 1898, S. 153—158.
90. PATRUBANY L. v., Sprachwiss. Abh., Bd. I. Hefte 7—8.
91. KALEMKIAR P. G. — Eine Skizze der literarisch-typographischen Thätigkeit der Mechitharisten-Congregation in Wien, aus Anlass des 50jährigen Regierjubiläums Sr. kais. u. kön. Apostolischen Majestät Kaiser Franz Joseph I. Mit 2 Licht- und 9 Zinkdruckbildern. Wien, Druck u. Verlag der Mechitharisten-Congregations-Buchdruckerei 1898. 8° IV+74+99 — 177 էջ։ 2 լուսատիպ եւ 9 զնկատիպ պատկերներով։ Գինն է՝ ծամուր ծախքով ֆր. 4.50 — րթ. 2.—։

78. Ա. — Բնագրութեան Պատմութեան Միւլեւի խորհրդայն Պրոֆեսոր Մաւ 43 էջով բնագրական յօդուած մը հրատարակած է առեւերէն «Իւզանդեան Պարբերագրի» մէջ. եւ ինչպէս Հասարակ Ա թիւէն կը գուշակուի, շատ մը հասարակ պիտի ունենայ այս շարքը։ Միշտ նոյն աւարական ոճով կը պատկերէ Պրոֆեսորն ինք զինքը՝ իւր յօդուածներուն արուած սխալ մկնութեանց դէմ, թէ «Հայաւասկ չէ ինքը խորհրդայն պատմագիտութեան նկատմամբ յատուկ եկած ժխտական հետեւութեան», եւ թէ իւր «Ամանութի» յօդուածին նկատմամբ արուած են իրեն այնպիսի տեսութիւններ, որ պարագայէն սխալ եկած ժխտական հետեւութեան արդիւնք են։ Այս յօդուածին մէջ կը մէջեցընէ Պրոֆեսորը, որ Մ. խորհրդայն compilatiff նկարագիրը պէտք չէ մոռնալ այս քննութեան ժամանակ, եւ թէ այս վերջին պէտք է ամենախիտ քննադատութեան քուրայէն անցընել, սակայն հեղեմակ քննադատելու ատեն կ'պէտք չէ փնտել պատմական հեռանկարին, եւ իւր ժամանակին գիտնական կարծիքներն ու տեսութիւնները խորհրդակցութեան պէտք է աւանդել են։ Պրոֆեսորն երբ ջըլնին կը բաժնէ հին Հայերէն մատենագրութիւնը. ա. բացառաբար հոգեւոր-սկոյապիական ջըլնին՝ առաջին մատենագրական աղբյուրութեան տակ. Բ. փիլիսոփայական-սկոյապիական՝ յաւանք աղբյուրութեան տիրապետութեան տակ, եւ Գ. վերջուսն աղբյուրն, որ իմնեալ է տեղական գրքերի ոգւոյն եւ աւանդութեան վրայ։ Եւ անմիջապէս համեմատելով Մ. խորհրդայն երկաթորութիւնն այս երեք ջըլններու յատկանշական երեւելի կէտերուն հետ, կը գտնէ որ այս պատմագիրն ասորական-միտոնարական ջըլնին մէջ չի կրնար գաւառիլ, եւ ոչ ալ յունական ջըլնին մէջ, իսկ եթէ մնացեալ ջըլնը կը համապատասխանէ կ'ըսէ, Զ. — Է. դարուն, այն ատեն Մ. խորհրդայն Պատմութիւնն իւր վերջին որոշ ձեւին տակ՝ Է. դարէն կանոնի է, — հայեւ խորհել է եւ — եւ իւր — Այս տեսութեանց մէջ համարիկ աւուրջապետն այն խաղաղութեանց,

որոնք հասարակական ազդեցություններով կը դասեն խորհրդային խորհրդային ժողովրդի առջև, եւ այս պատճառով Պր. խաղաղութանի գործունէն ալ կարելի է՝ կրճատ, համակարգել ըլլայ։ Սակայն հասարակական ազդեցություններով լիակշիւ գտնել Պր. խաղաղութանի երկարություններն մէջ, այլ իրական ջանքանք հետ կը գտնէ շատ մը ենթադրութիւններով ալ... Այս երկու հարցերու լծակներն, որոնց վայր կը դառնայ այս քննութիւնը, Յունական թէ՛ այս յօդուածին ամբողջական թարգմանութեամբն ալ իրաւ զարգացող կազմին հետադարձութեամբ այս դժուարութեան վրայ, բայց կանխէն մեր կողմէն աւելցնելու, որ Պր. խաղաղութանի ենթադրութեան կազմին շատերն այնպէս հաւանական են, որ նորոշող քննութիւններով պիտի փոխուին ստացաւ ազդեցություններու։ Մեր ձեռքն եղած աղբիւրներով կարելի է աւելի բան յուսալ, քանի որ ամէն գիտութիւն ենթադրութիւններով կը սկսի, եւ յանկարծ օր մը՝ յայտնուած նոր բերկրով մը, նոր յիշատակարանով մը եւն, կը զգենու ճշմարտութեան համոզմունք երեւոյթը։

Այսպիսի դիտարկանքներու հրահանգներ՝ որպիսի են Պրոֆ. Մառիի քննութիւնը, շատ բան կը լուստարեն, եւ նոյն իսկ Պրոֆ. խաղաղութանի նոր առիթի կու տան՝ իւր քանի մը կողմեր զօրացնելու, հաստատանքներ՝ ամրապնդելու։ Բայց թէ է՝ ի՞նչ դարու խորհրդային պիտի կարենայ վերադառնալ եւ դարձնել ինչ, շատ շատ տարակուսական է եւ պիտի մնայ։

Հ. Գ. ՄՐՆ.

79. Աւելի Պրոֆ. Ալֆրէդ Լոյսի հոգով, Վերսիլ քանի մը տարիներ ինչպէս յայտնէ է, օտար լրագրող Լոյսը գէ՛մ թշնամական արշաւանքներ կատարեցին, զորոնք կարկեցնելու համար, Ռուսական զորքերն ունէր իրենց գրեթէ սրբոյն՝ այս ազգէն բարբառնողներուն գէ՛մ, սակայն մեծ արդիւնք մը յառաջ չբերին, վասն զի արշաւողներն à tout prix արշաւել ուզած էին, նախանձելով անտարակապ իրենց պարագային՝ Պր. Վերսիլիցի — տարակուսական պահներուն։ Այսուհետեւ ալ շատ առիթ պիտի ունենանք այսպիսի յարձակումներ կրելու, գիտնել, բայց հոգ չէ. «Հաւանքն է տարածել», եւ, բնական է ժողովրդական աւանդը, նոր պաշտպանութեան շատաւազմութիւն պիտի չպակշիւն։ Ինչպէս ունեցանք այս անգամ զհայտագէտն Պր. Մառ, որ ինչպէս բնական էր՝ անկողնական լիակշիւ կեանք իրաւունք ունեցողին կողք բռնեց եւ իւր պատահական տպեց իւր լրագրող մէջ ընդգրկէ՛մ վրացի ժողովրդական բանաստեղծի մը՝ ատենութեան ուղով դառն իբր լեզուաբանական եւ պատմական ուսումնասիրութեան, զոր շատ լաւ կը մկրտէ Պրոֆէսորը, իբր «մի խաչաւարդէ տղու-վանտի կամ՝ փափուկ խաւով», տարբերակ չկախաւորութեան»։ Եւ այս է սուսմանաւորութեան բնուածին բուն անունը։ Հետադարձութեան համար քանի մը կետերն յառաջ բերեցին։ Ակադեմի կը պարտեն թէ Լոյսին երբեք ազգային անուն (համբաւ) ունեցած չեն եւ հայ պատմաբաններու հազարդամները միայն հեղինակներ են։ Ն. Մ. կը պատահական ա թէ մը հին ազգին պատմ. քառու-

պելականն չէ, բ. հայկական պատմ. աղբիւրներուն անաշուտ քննադատութիւնը մեծ քաղաքական է շնորհիւ եւրոպացի եւ հայ գիտնականներու, ք. հայկական քաղաքականութեան ուրաջութիւն, եթէ ոչ աւելի՝ գէթ կիսով չափ ուղղացում է վրաց քաղաքականութեան, վասն զի մինչեւ ժ.Պ. դար վրաց քաղաքականութիւնը գտնուած է հայ քաղաքականութեան զգալի ազդեցութեան տակ։ Վրաց լեզուով Ատոմաւանի անունի առաջին թարգմանութիւնը հայերենի վրայէն եղած է, (կը վկայեն հմուտ գիտնականք)։ Վերջ իրենց գիրը Լոյսը մեծ աւանդ էին ստանում լուսաւորութիւն, բոլորովին ոչինչ չունէին, եւ 7-9 սխալ կը հնդեք եւ ստացը կ'ազդեցուցանէ Արաբիկի հետեւեալ կետերուն մէջ Պրոֆ. Ն. Մ. մի առ մի. «Եթէ Լոյսը պատմ. մութեան նայիլը, վրաց ինքնուրոյնութիւնը ոչ մի ժամանակամիջոցում արժանի չէ յիշատակի։ Բ. Լոյսը պատմութեան նայիլով՝ լեզուն ալ մեզ Լոյսին պարգեւած են. ք. Պատմական հայ՝ հեղինակին վրայ հիմնած՝ կ'ստէ թէ վրացի պատմութեան չունենէ մինչեւ ժ.Վ. դար. ք. Լոյսը գրգռմամբ՝ Պրոֆ. հրապարակաւ յայտնեց թէ Բուսմար թագաւորին Լոյսին եւ Օսթրի ինտրիգներով գահ չեղաւ. Ն. իբր թէ Լոյսը վրացի պատմ. ստանալներու արձանագրութիւնները խաղաղութեան են։ Թե՛ն համարուած է Պրոֆէսորը թէ անհնարին է փոխել ի սպառ այսպիսիներու գրեթէները, ինչպէս արդեամբ տեսնել»։ Ակադեմիի տուած — վրացի՝ այսինքն հարեւանք — պատմական է, բայց գոնէ Արաբիկի կաղաքագրէն չի փոխուած վրացիներին շատերուն օգնած է, յայտնապէս տեսնելու թէ վրացի բանաստեղծը՝ բանաստեղծութիւն գրել ուզած է, եւ սակայն շատ «տափալ» տեսուկէ... Այս շատ հետաքրքրական ու կարեւոր յօդուածը Ն. Հ. թարգմանելով եւ իբր տեսարկն առանձին հրատարակելով՝ մեծ ծառայութիւն մատուցած է առաջինին անհմուտ Լոյսին, քանի որ այսպիսի գէները՝ մայրենի լեզուով ազգին ծանուցանելով՝ շատերը յորդորած է այս գէները գործածելու։

Վ.

80. Պր. Գր. խաղաղութեան Օսմանեան կայսրութեան աշխարհագրութիւնը, որ աղբիւն մէջ համեմատութեամբ նախափորձ կ'անուանուի, իրեն նպատակ ունի տաճակահայ (11-13 տարեկան) մանուկներու ծանօցելու նոյն խաղաղութիւնը կազմող ամէն երկիրները՝ կարեւոր գիտելիքներ հեռանելով, թէ ամէն տաճակահայ տղայ պզտիկ հասակէն օմ. պետութեան աշխարհագրութիւնը հիմնապէս եւ մանրամասն գիտնալու է՝ տարակապ չկայ։ Եւ թէ այս ձեռնարկն այժմեան պարագայի մէջ գոհացուցիչ համարուելու է՝ անոր ալ տարակապ չկայ։ Ի հարկէ գաղաղութիւն մէջ կան կէտեր՝ որոնք այլազգ գրուած ըլլալու էին, եւ կան ալ՝ որ ի բաց թողնուած ըլլալու չէին։ Բայց համարուած ենք թէ այս պահանքներուն եւ ուղղութիւններուն պէտքը ամենեւեւ աւելի զգացող հեղինակն է, որուն այս մասին ունեցած ընդարձակ հմուտութիւնն անպայման չէ։ Կը

մաղճենք որ դատադրին Բ տորին չուսող լսյա տեսնէ եւ իւր կարեւոր տեղը գրաւէ։

81. Դ. ՅՈՒՐԱՅ. Նշանակ. — Էղիշնակին առանձն տորէն՝ Կալկատան մասից իւր ընծայած բազմամէկ լրագրիներուն մէջ զոչ առուած գործունէութեամբ, բայց գլխաւորապէս իւր «Հայոց Մամուլ» Ուսումնասնում եւ Կալկատի մէջ՝ անուն երկուն, Ռուսահայոց ծանօթ եւ իւր այս երկրորդ աշխատակրթեամբ ժողովրդեան համար զատալի, բայց միանգամայն չինչի պատմութիւններ կը հազորդէ։ Մագաղթեան արժանի եւ գլխաւորապէս երկրորդ պատմութեան մէջ հեղինակին պատմածը, սը 1877 թ. առաջ. — առաջ. պատերազմին ժամանակ Մանակերտ դատարի հայ շինականներուն՝ առաջադարձայն ցեղերէ կրծածները սրտաձիկի եղանակաւ կը ստորագրէ։ . . .

Պ. Գարոյի լեզուին նկատմամբ խոստովանիք թէ անհամեմատ գեղեցիկ է, եւ իւր այս լեզուն զինքն՝ իրենց կեանքը գրառածներուն առջեւ մուշեցունցած շատ մը մտածեալներուն կը հաւասարցնէ. Fleiss geht über Kunst!

82. Երեստարգ. հայադէսն Գառնէ այն տեսարկով կը ծանօթացնէ առաջին անգամ Մարտիրոս-Մահնու սարի եպիսկոպոսին (ծագելու է. դարուն սկիզբն) աստուածաբանական կրթութիւններէն եւ նամակներէն լրան մը կտոր, (ստորի բնագիրն եւ թարգմանութիւն) որմէ կ'երեւայ, թէ Մարտիրոս նեաւորական չէր, եւ Բրիտտոն մարդեղութեան վարդապետութեան մէջ ուղղափառ էր։

83. Կանանքի թաւաճումը լատինացիներէն է։ Նորահաստա ընկերութեան մը կանոնագիրն է։ Դուրսէն Կալկատի մէջ շարաքի մը անգամ յիշ գտաւիտութիւններ որոնք համար հաստատուած է այս ընկերութիւնը . . . Գրադարանը ճիսպնեղու համար կոչում կ'ըլլայ բոլոր հայ հեղինակներուն, թարգմանիչներուն եւ հրատարակիչներուն — das alte Uebel! (Հին ցաւ) Կանանքի մէջ որոշուած են ընդհանուր եւ վարչական ժողովքներու կանոնները, Նորահաստա ընկերութիւնն ունի առ. այժմ 61 անգամ. իսկ վարչական ժողովի անդամներն են՝ Դ. Թաննայիցի, Է. Կալկատի վարչականութեան արժանի է այս փոքրիկ ընկերութիւնը, վասն զի զարգացումը կարծում ունի դուռն թալանելու ինչին։ *

84. Առաջին Գառնէ-Սաղաթ լեհահայն, որ վերջերս Լեմբերգի Համալսարանի գեղարվեստից պատմութեան կարգաւոր ուսուցչապետ անուանեցու, յիշեալ Die Armenier յօդուածով բաւական մոծիկ գաղափար մը կու տայ լեհահայնի հայ գաղթականութեան անցեալ եւ արդի վիճակին վրայ։ Այս հայ գաղթականութեան հին պոյծաւորութեան նմանապաշար կանոնաւ կը գտնէ զլեւա-որարար Հայերու մի միակ զարգումը՝ վաճառականութիւնը։ Հին ժամանակներ, երբ տեղացիք եւ առ. հասարակ Եւրոպացիք իրենց երկրէն ու անէն դուրս չէին ելլէր, Հայերն կը փոխադրէին վաճառքն արեւելք եւ արեւմուտք, բայց վերջերս՝ որ հաղորդականութիւնը դիւրացաւ եւ Եւրոպային պէտք չունի տասը միլիոնի եւ համեմատաբար գերազանց

է արեւելքին իւր գործարաններն եւ առեւտրական գիտութեամբ, գրաւեց արեւմուտքն ալ արեւելքն ալ, եւ Հայն իւր հին եւ դիւրին ասպարեզը կործնուց։ Բոզուածը զարարուած է լրան մը գեղեցիկ պատկերներով, ինչպէս Գուրթի հայ տպի, Յովհ. Մանու ժը դարէն, Եպագլիկցի հայու մը տան գուռը, աղբը մը արձանագրութիւնը եւն։ Բոզուածագիր Լեհաստանի Հայերը երկու զատակագիր կը բաժնէ, հին եւ նոր գաղթականներ։ Վերջիններն այժմ աղքատ եւ նուազ կրթեալ են, իսկ հիններն գրթութեւ ամենքը մեծ կայուստաւոր եւ ազնուական են, այնպէս որ իրենցմէ ներկայացուցիչներ կրնայ գտնուիլ՝ իրեն պաշտօնայն աերուութեան, մեծ թաղապագէտ, ուսուցչապետ, նախագահ պետական եւ հոտարական գործերու եւն։ Բոզուածը շատ թարմ եւ ազգային հոգեւ գրուած է։

85. Գ. Սիւսի վիճիքը հայազգէտ գերմանացի, որ վերջերս սկսած է յատկապէս Եդիսոյ սակեղիկի զբոսն զտալով, Der Katholik թերթին մէջ ընդարձակ յօդուած մ'ալ հրատարակեց՝ «Բրիտանական ճշմարտութեան շատագոյնութիւնը հին Հայոց թով» վերնագրով։ Այս յօդուածին մէջ հայազգէտը կը տարբարուէ ի մանուաւոր Եդիսոյ՝ Աստուծոյ գոյութեան, շարի սկզբան, աղաւթութեան եւ հոգւոյ անմահութեան, նիւթոյն արարած ըլլալուն, արարչազորութեան, Աստուծոյ միութեան, եկեղեցական աւանդութեան եւ վրայ ունեցած քրիստոնեական վարդապետութիւնը։ Ուրախայի է որ վերջին ժամանակներս օտարազգի հայազգէտներ թիւը երեստարգ, թարմ եւ կարող ու ժերով կը ստուարոնայ։

86. Բ. Վ. Պալկանի Նշանակ. — Հայոց՝ իւր ժիւ գործն գրուած հայերէն ձեւագրի մը մէջն ընդօրինակուած եւ ուրիշ ձեւագրիներէ ալ թաղելով ճիսպնեղած ցանկ մըն է հայերէն համագործընթիւնը եւ Նշանակ. որոնց նշանակութիւններն ալ գրուած են պարսկերէնական կարգով յիշեալ ձեւագրին համեմատ։ Համագործարութիւններն բոտ ինքեան նշանակութիւն մը չունին, վասն զի ընդօրինակողներն բոտ կամի կը յարմարցնեն։ Իսկ նշանագրիները մտադրութեան արժանի երեւոյթներ են, թէն զայսօր մեկը հետազոտած չէ գտանք։ Այս ձեւերէն վերջ գալիս իւրիշ են, որ է նշանակած իրեն ձեւը՝ պատկերը. իսկ ոմանք բոլորովն ուրիշ ձեւեր, որոնք նշանակած իրեն նմանութիւն մը չեն ցուցնէր։ Այս նշանագրիներու վիճակագրութիւններ հրատարակած են Մ. Էմին (ուսմ թարգմ. Մ. Խաղիւսցի 1858 Գ. յուսեւրուած, զոր նաեւ զաղը. հրատարակած է Prud'homme — անծանօթ մնացած Պալկան Վ. Բ.), Սրեանծաւանց Գ. (Թարսմ Աղար Ս. մաս), Ի. Եարութիւնեան (Հայոց գիրը. Տփլ. 1892, էջ 110, Մակուայի Լալարեան շինարանի մէջ ձեւագրէն) եւ Abbé P. Martin (Congrès international des Orientalistes 1873, 20me séance, p. 456. Des signes hieroglyphiques dans les manuscrits Arméniens, — Պալկան Վ. ին անծանօթ)։ Էմին 84, (զուտ նշանագիր-պատկերագիր) Սրեանծաւանց 120 (զուտ նշանագիր-պատկերագիր) P. Martin

257 (խոսն), Յարութիւնեան՝ 305 (մեծաւ մասամբ համառօտագրութիւն) եւ Պայեան 511 (մեծաւ մասամբ համառօտագրութիւն) հրատարակեց: Ասով ահաւասիկ բաւական նիւթ ի լոյս ելաւ ուսումնասիրելու՝ թէ երբ սկսած են այս ձեւերն Հայոց քով, արեւելք Տին պատկերագիրներու մնացորդ են, ունին աւելցուած իւր իւր հարկաւորութիւն, ունին աւելցուած իւր իւր հարկաւորութիւն: Տեաքով (Hittit) պատկերագիրներուն հետ: Ինչո՞ք ենք որոշումով՝ Պայեան Վ. ի հրատարակութիւնէն ետեւ, յստակի է որ եւրոպացի լեզուաւորողք հետազոտողներն:

87. Մամուլեան իւրաքանչիւր գրքը պաշարը մեծցնելով՝ նոր ընդարձակ գրացուցակ մը հրատարակած է: Ցածկատարն գրովածներն առ հաստակ իրենց գրացուցակով վերջին ստանդարտ թիւերն են անհատականութեան կը կազմեն, նշանակելով միայն զբերին անունը, չիւր անգամ նաեւ հեղինակը կամ թարգմանիչը: Իսկ սպառարկութեան տեղը, թուականը, քանիորդ տպագրութիւն ըլլաւ եւն չեն նշանակեր: այնպէս որ տպագրել ուզողը չէ կրնար որեւէ գաղափար կազմել զբերին վրայ, որով ստիպուած է շաղկապել, քանի որ կոյրգիւղայն գործել չ'ուզեմ: Այսպէս են Պայեանի (ստիպա իւր հրատարակութիւնները շատ ամբողջական կը ընէ, ինչն միւս գրքերը՝ ոչ.): Եւ Զարգարեանի գրացուցակները: Մամուլեանն ալ իւրն ըստ ամենայնի նմանցուցած է ասոցը...:

88. Նախահայերու կամ Հատերու մասին Պայեան. Եւնիւնի մէկ գեղեցիկ յօդուածն թարգմանութիւնն անցնող տարւոյ՝ «Հնդկաստ» նոյն եւ Դեհիւ. Թուրքուն մէջ հրատարակելով, ծանուցած էինք: Եւ Յարքելի Պրոֆէսորն այս նիւթի վրայ ընդարձակ գործ մը պիտի հրատարակէ: Աճա այս գործն այժմ լոյս տեսած է, որուն մէջ հանձարեղ լեզուաւորն Հատան խնդիրը լուծելով՝ թոյլ կուտայ, որ Հատերն այն նախահայերն են, որոնք շատ դարեր Նիւիլիոյ իզոյր տիրապետելէն ետեւ՝ տարածուեցան մինչեւ Փոնտիկոս եւ Լիւկանդիա (ստիկ լեզուացս հայերենի նմանութիւնը): Եւ Զբոնտոսէ յառաջ իբր է. գարուն մտան այժմու Հայաստան եւ տիրեցին տեղացիներու (Ուրարտիներու): Յայժմ ծանօթացած հասեան արձանագրութիւններու բնագիրն ու թարգմանութիւնը (որպիսի կարելի է նոր սկզբնաւորութեան արտոյ լուսով հասկնալ) արուած է: Ի վերջոյ գրուած է 10 վիճակաւ տախտակ, որք կը յուշենք հատեան ձեւերու այլեւայլ արձանագրութեանց մէջ առած եղանակաւորումը, եւ աշխարհագրական տարածք մը, որ կը յուշենք այն քաղաքները, ուր գտնուած են հատեան արձանագրութիւններ: Այս մէջ համար գաղափարն կազմող գործին վրայ յաջորդ թուով պիտի սկսինք ընդարձակ տեղեկութիւն տալ եւ քաղաքները ընել՝ որպիսի գործին աւելի զուտ լեզուագիտական նկարագիր կը ներէ:

89. Schmid M. J. գրեմնացի ժողովրդական հին հայագէտներէն է, որ 1871ին Մանդակունայ ճառերն է 1872ին Յամարապատումը գրեմններէն թարգմանութեամբ հրատարակած է: Այսուհետեւ ինչորեք արտաբերէն տուած է, որ լեզուն մէջ իւր ունեցած մանաւանդ գործնական

հմտութիւնը պարմանալի է: Արդիւն ժամանակներ իւր սերած հայերէնից զարեւոյ մտադրութիւնը. եւ վերջինսլ հրատարակութիւնէն զատ՝ կը պատրաստէ ուրիշ գործեր ալ, որ օր մը հայ աղբին համար շատ օգտակար պիտի ըլլան: Հայոց զեան վերջինսլ լրագրին մէջ գեղմաններն թարգմանութեամբ կը հրատարակէ մեր Ս. Գրքը անվտերականներէն՝ սեր ընդ եղբարս (Հանգիստ Յովհաննու) գիրքը, հանգուցաւ Հ. Յ. Գաթրճեանի 1877ի հայ-լատիներէն հրատարակութեան վրայէն: Համակերել հայագէտն կը սպասենք ուրիշ սրայակի հրատարակութիւններէն: Հ. Գ. Գ.

90. Sprachwissenschaftliche Abhandlungen, 7 եւ 8: Իւրաքանչիւր թուով իրաւն այս թերթի իրն պարունակութիւնը: Բայց 8րդ թիւը մտադրութեան արժանի յօդուած մ'ունի, որուն հեղինակն է H. Hübbschman. Բողուածին անունն է «Հայերէնի ձայնական օրինակ ժամանակագրութիւնը», Թերեւս յարմար առթիւ գառնանք այս յօդուածին վրայ, առ այժմ այսպիսի կ'ընենք՝ որ ձայնաւորաց կազմութեան վրայ ամենի գաղափար մը կու տայ յօդուածագիրը: Ի՞նչ Պրոֆէսորն զարմնիկ յօդուածին մէջ կէտ մը կայ որուն համար չենք, այլեւայլ ժամանակներ անցնած հայ աշխարհաց կարծիքները նկատողութեան տեսնելն է, որով շատ անհասկանալիութիւններն ալ կը սարգին այսպիսի գրուածոց մէջ. օր. միայն Վ. Պուրոյ եւ յառաջ բերուած քանի մը գառնանքն ուսումնական լեզուն մէջ ինչեւոր չէ: Եւ որ ինչ կամ յէ կ'արտաբերուի, այլ մինչեւ տեղ, ի բաց տեսալ թերեւս ասովոր, որ եւսմը կ'արտաբերէ եկու եւն, միայնակ բառերու մէջ (մինք, մինչեւ եւն) բայց ուսումնականաց լեզուէն տարբերելով ասովոր կ'արտաբերեն միայն մէնք, սակայն կարեւորութիւն չունի շատ, վասն զի դեռ կ'արտաբերուի նաեւ ոչեւտ եւ ճիշդ հակառակը այն վարդապետութեան իբր «թէ accent aiguë (é) աւելի բաց եւ accent grave (è) աւելի դուրս» այս ճիշդ հակառակը մանաւանդ մէնք եւն բառերու մէջ: Բայց յարմար առթիւ հարկ է որ գառնանք ինչպէս ըսինք, այս կէտին վրայ: Սակայն յամենայն զեպս շնորհակալութեամբ կը կարգանք այս յօդուածը, որ շատ բան կը բովանդակէ իւր համառօտութեան մէջ: Մեր ինչակցութիւնն Պր. Պարտաբանին, որ այսպիսի գործակիցներով կը շնայ զարգացնել իւր պարբերագիրը: Հ. Գ. ՄԻՆ:

91. Հնդկաստ Մայիսի թուոյն մէջ (էջ 132) ամերիկուս էր թէ Վիեննայի Միտիթերեան Միտերեանութիւնը պատրաստութիւն կը տեսնէ «Հայ աղբին բերուածութեան եւ գործունէութեան պատիւ բերող եղանակաւ» մամուլեցելու յուշա՛հանդիսի մը, որ պիտի բացուի րեւինա՛ւ: Աւարորդի ձուգարարի վեհափառ կայսեր զահակալութեան 50ամեայ յօրեւելն առթիւ: Ի՞նչ տալով որ Հնդկաստ իմարագրութիւնը ըստ իւր խոստման մանրամասն ծանօթացնէ այն մանաւանդութիւնը, մինք ընթերցողաց մտադրութիւնը կը հրաւիրենք վերջինսլ 50ամեայ յօրեւելն առթիւ նոր հրատարակած Ուրարտագիրն վրայ, որ իրեն

նպատակ է դրած, ինչպես կ'երեւայ, «վիեննայի Միխիթ. Միաբանութեան զբաղման-ապագական գործունեութեան» իբր 125ամեայ հիշատակները ներկայացրել Գերմանացւոյ, եւ ցոյց տալ, թէ ինչ նշանակութիւն ունին Միխիթարեանք Գերմանացւոյ համար: Թէ այս հիշատակները դրան-լացած մ'արտի ազգէ առ հասարակ եւրոպացւոյ արտադրելու շուրհը, վասն զի կը տեսնենք որ հայ Միաբանութիւն մը եւրոպական զարգացող պե-տութեան մը մէջ հաստատուած՝ ոչինչ սկսելով, միտ գոյութեան կուտին մէջ, կուտելով թշնամաց զէ՛կը կցցած է մեծ ազդեցութիւն ունենալ գերմանական երկիրներու զբաղման եւ ապագական հրապարակին վրայ, ազդեցութիւն մը զոր նոյն ազգին բանիմաց ու ձեռնհաս մտար գանգաղած չէ յայտնելու: (Տե՛ս օրինակ Մամբր էջ 52—53): Աշխատութեան միջ շշուուած են մանաւանդ գիտնական եւ ապագական մեծածախ ձեռնար-կութիւնները:

Միխիթարեան ապարանին այժմեան վարչին՝ Վ. Հ. Գր. Վ. Գալէֆերանտի՝ ամենայն մասամբ շնորհ եւ հմտութեամբ գրուած այս գերմաներէն շահագործութիւնը մանաւազմանով գործ մըն է՝ ըստ սրտի հեղինակն իւր տարբեր մէջն է: — Տեսնենք բովանդակութիւնը համառօտի:

Գիրքն ունի երկու մաս:

Ա. մասը (էջ 1—74) Միխիթ. ապարանին համառօտ պատմութիւնն է:

Ա. Գլուխը (էջ 1—9) մեր առջեւ կը գնէ վիեննայի Միխիթ. Միաբանութեան 1773ին ի Տրիեստ հաստատուելը եւ Մարիամ Թերեզա մեծ կայսրուհի Տալիա 1775ին տուած արտօնութեան զօրութեամբ տարի մ'եւտը Միաբանութեան պալա-րանին նոյն բազմերը բացուելը: Տպարանի բացուե-լու տարին իսկ Յովսէփ կայսրը իւր այցելութեամբը սր հայ Հայրերը կը պատուէ: — Կը յիշուին Տրիեստի մամլէն խոսք տալ. աճկ. յուն. եւ եւ-րոպական լեզուաւ գրքերն եւ ցանկ մը՝ որմէ կը տեսնուի թէ ապարանն աղէկ 1795ին բաւական չէն աւելի հարստու էր այլեւայլ լեզուայ տուե-րով: Միխիթ. ապարանն ի Տրիեստ 34 տարւան կեանք ունեցած է (1776—1810):

Բ. Գլուխն (էջ 10—30) էր նկարագրէ՝ թէ ինչպէս Միխիթարեանք իրենց ամէն ստացուածը կորստած՝ պահպանութեան ցուպն ի ձեռին վիեննայի զիմնէ 1810ին. եւ կը տեսնենք որ տարի մ'եւտը ապարանի մը ուրն են: Հաստա-տման օրէն կը սկսի ապարանը տարւէ տարի ծաղիկի ու յառաջովմէ: Բացմայլեզուեան հրատարակու-թիւնը հետզհետէ կը յաճախեն: Մեքենայք եւ կաշեգործ եւ բաւազդիներու աղէկ կու տան: Անպարտ հին եւ նոր խցուներու տուեր կը կորստին ու կը ձուլուին: Չուլարան կը հաստա-տուի (1838): 1848ի յեղաշրջութեան տալիս միջի ապարանն ի պալա կուտանէն կը պրծի, ամիս մը կը փակուի եւ վերտանի կը բացուի: Տարի մ'եւտը պետական թղթադրանքներ կը տպուին բնոջ հսկա-րութեամբ յատուկ պաշտօնատեսչոյ. պատիւ մը՝ որ մինչեւ այսօր վիեննայի եւ ոչ մէկ ապարանն ու-նեցած է. նմանապէս տարբութիւնը պետական

գործընդերու մէջ գործածուած գրքերն երկույն տեսն ոչյտեղ տպել կու տայ, ինչպէս մինչեւ այսօր հին պալական (հիւրեղեանի) գրքերը: Անխ-շատակ թողուած չեն այս հաստատութեան մէջ տպուած նշանաւոր լրագիրք, սոստաւածաբանական եւ գիտութեան ամէն ճիւղերուն վերաբերեալ երկտիրութիւնը: — Այս ծաղիկոյ հաստատու-թիւնն ալ գժբախտաբար ունեցած է — կ'երեւայ, անշնչուով թուան թուականը, օրվադն որ Միաբա-նութիւնը տարիական է 1873ին եւրոպական մտար վարձու տալ եւ ետքէն օտարացնել իսկ իրեն պահելով միայն արեւելեան քաճիկը: 1889ին Միաբանութիւնը գործնալ տէր է տպարանին: Գիշ ժամանակուան մէջ ապփրոնն իւր նախկին փայլը կը ստանայ եւ առաւել կը պայծառանայ՝ շնորհիւ անխնայ աշխատութեան եւ լուս կառա-վարութեան:

Գ. Գլուխն (էջ 33—40) նիւթն են լատի-ներէն եւ հայերէն եկեղեցական մատեններ: — Յաւա՛ւ բերանած արտօնութեան մը կը տեսնենք թէ ինչպէս Աստուիկ կայսրը օգնած է Վ. Հարց անոնց վերադաշնելով 1824ին, 30 տարի Աստուիկ մէջ լատ. պատարագամատոյց եւ ժամագիրք տպե-լու իրաւունքը: Կը յիշուին լատիներէն Ս. Գրոց եւ եկեղեցական —մէ՛ն տեսնի գրոց սեպհական ծաղիքով հրատարակութիւններ, որմը բազմաթիւ ապագործութիւններ տեսած են, եւ մինչև այս օրս ամբողջ Աստուիկ —Հոնգարիոյ մէջ չկայ մէկ կամ հասարակութիւն մը, որ համարական ըլլայ տարբեր մէջ մշտակից կանգնել:

Դ. Գլուխը (43—53) կը խօսի «Կաթողիկոսայ Գրոց ընկերութիւն», անուն հաստատութեան վրայ, Միխիթ. Միաբանութեան հաստատեալ այս ընկերութեան գործունեութեան վրայ գաղափար տալու համար՝ բաւական ըլլայ յիշել թէ 25 տարւոյ կեանքը (1830—1849 եւ 1862—1866) մէջ 600.000 գիրք տարածած է Աստուիկ եւ Գերմանիոյ մէջ: Կեցիւթութիւնը, որ գերմաներէն լե-զուաւ պատմական, վիպական, կենսագրական են տուաւ հասարակ հրատարակած է, միշտ իւր անդամաց մէջ ունեցած է Աստուիկ կայսրներն եւ կայսերական տունն ամբողջ:

Ե. Գլուխը (էջ 44—57) նուիրուած է «Արամեան ընկերութիւն», եւ՝ Եղբայրութիւն Անարտ Եղբայրութեան» անուն հիշարկութեանը:

Զ. Գլուխն մէջ (էջ 58—69) Միաբանու-թեան ծաղիքով ի լոյս բնոյցած բազմաթիւ հրատարակութեանց վրայ տեղեկութիւն կը տրուի, եւ օտարներու յանձնարարութեամբ ապագրուած նոյնպիսի գործերէն նշանաւորները կը յիշատա-կուին:

Է. Գլուխը (էջ 70—74) կը զրաղէ հայերէն երկրագիշերով, որմնցմէ մեծն (1848ին տպուած, 60 ամառով. արամագժով) իւր գժագրութեան զարմանիկ մաքրութեամբն այս օրս ալ մանազգիտաց զարմանքը կը խէ: Ըստ գիշերիկ ապագրուած են գրքիս Ա. մասին մէջ երկու լատաթիւ (Վեհափ. կայսրի փրօնի). Յովսէփ եւ Միխիթար Աբբասյոյ՝ իւր իսկութիւնը ստորագրութեան նմանահայր (թեմմըն) եւ ինն զնկատիւ (Մարիամ Թերեզա,

Ֆրանց եւ Ֆերդինանդ կոչուեց, այժմեան կոչուրը՝ իբրեւ պատանի (1848ին) եւ Վիեննայի Միխիմ. Միխայելովիչի Գեր. Բարիկեան, Ագարեան, Պոպովեան, Ըստկարեան եւ Ալեքսեան (Բրաշարեց) պատկերներն:

Գրքին Բ. մասը (էջ 1—79) Միխայելովիչի յայտնի ծախքով, այլեւայլ լեզուներով ի լոյս ընծայած գրոց յանդիս է գիտութեան այլեւայլ ծիղերու բաժնուած, եւ ամենայն մանրամասնութեամբ: Յայտնի է՝ որ ասոր մէջ չկան ուրիշներու յանձնարարութեամբ Միխիմարեան տպարան տպուած ամեն լեզուներով գրքեր, որոնց թիւը քանի մը հազար է: Ի վերջոյ կոյ յուցակ մը (էջ 83) հայերէն, ռուսերէն, կիւրդերէն, եբրայեցերէն եւ ասորերէն տաւերու, որոնք Միխիմարեան տպարանի մէջ փարագրուած եւ ձուլուած են: Կ'ենթադրուի՝ որ տպարանն ասոնցմէ զատ ուրիշ լեզուներու տաւեր ալ ունի, գնած ուրիշ ձուլարաններէ:

Միխայելովիչեան ծախքով հրատարակուած գրքերն են՝

Հայերէն	323 հատ
Ռուսերէն	9
Գերմաներէն	539
Գաղղերէն	9
Իտալերէն	14
Լատիներէն	69
Լեհերէն	4
Յունարէն	6
Ռուսերէն	2
Տաճկերէն	47
Հունգարերէն	1

Ընդ ամէնը 1023 մեծ ու փոքր գրքեր,

ասոնց հաշուելու այլեւայլ հատորներն ու տպագրութիւնները, որ անշնանով չէ, վասն զի գրքերէն գրեթէ 80% այլեւայլ տպագրութիւն ունեցած է, ոմանք մինչեւ 10, 20 եւ 30 անգամ, եւ շատերն ունին հատորներ, մինչեւ 17 հատոր: Գերդեցիկ թղթի վրայ, մեծ խնամքով ու ծախքով տպուած այս շքեղ գրքեր վկայ է՝ որ Միխիմարեանը իրենց զիրենք՝ պատիւ բերող եղանակաւ, որ ներկայացնեն Եւրոպայի:

Երածիկն վրայ տպուած է Միխիմարեան տպարանի յուցահանդէս դրած պահարանին եւ աստորայից փոքրագիւ պատկերը. պահարանը շէնուած է Ժ—ԺԵ դարու հայ ճարտարապետութեան եւ նկարչութեան ոճով, քաղցած ճարտարապետական աւարակներու եւ մանրանկարներու վրայէն: Այս ալ կը ներկայացնեն ացելուններուն՝ հայ գեղարուեստը: Գ. Գ.

ԱՅԳՈՒՆ ԹԵՐԹԵՐԸ ԺԱՂԷՓՈՒՆՑ

1. Ի Սրապեան նկարիչը: — 2. Պր. Պողոսեան հետեւողները կը գտնէ: — 3. Վերադարձակա ոգնութիւն: — 4. Մ. Խորենացոյ ընտապատութեան առթիւ: — 5. «Մասին» աղգային հիւսնդանոցի համար: — 6. Դր. Ե. Թորոսեան: — 7. «Ինքնակ, վերստին կը հրատարակուի»: — 8. Պարոնեանի ժառանգները գտնուեցան: — 9. Գործերի մոտիւ: — 10. Մոսկուայի Կ. Զ. Երկրորդ Նիստը: — 11. Ի Ղեկոր Քանանեանի նարստութիւնը: — 12. Գեղեցիկ, քայքայ սիրտ Լոբը: — 13. Ի Վ. Բ. Գաղստոն, եւ Ի Պրոք. Փր. Միւլլեր: — 14. «Բիւզանդիոն»-ին մեր վերջին պատասխանը: — 15. Նիկոս անկողն ծնարկող գիտնականներ:

Օգտակար գիտելիքներ:

1. Ի Սրապեան նկարիչը: «Բիւզանդիոն» (թիւ 448) գրուած առանձնական նամակ է մը կը տեղեկանանք որ «Մէջք աղիւր» իւզանդարին զծախքէն «Սրապեան», որ երբեքն այնքան անուանի էր Պոլսոյ ընկերական շրջանակներու մէջ, ի Սոֆիո վաճառարն է՝ 67 տարեկան: Կը պակսին ու կը պակսին. եւ յաւերացնուած թիւնն պատճառաւ շատ զգալի է այս պակասութիւնը . . . Թեւեղտ «Արմ. Ի» մէջ (թիւ 68) կը կարգանք «նորածին հանձար մը» վերնագրով Գովսէփ Փուշմանեանի նկատմամբ պատուաբեր յաջողութիւններ (— իւր երկու նկարներն ի Պարսի մշտնապիս արժանապէս են, եւ այս լսելով Չիկագայի միլիոնատերներն մէկը Պր. Պոլսեմ Չիկագայի, յանձն կ'առնու յօժարակամ՝ զպոլսոյական բոլոր ծախքերը վաճարելու —), սակայն Գուրեանի պէս արդէն ճաշած է եղբր այս բերտաստորը . . . :

2. Պր. Պոլսեան հետեւողները ի Քրիստոս: Անցեալ ամիս ընդարձակ խօսած էինք թէ Պր. Պոլսեանի եւ թէ Պր. Բաղդասարի նուէրներուն վրայ: «Նոր-Գարն» (թիւ 60) կը հրատարակէ Եկատերիսողարէն նամակ մը, որմէ կը տեղեկանանք որ Պր. Գ. Թիւթիւնջիէն 3000 ռբ. կը տուէր նոյն նպատակաւ Թիֆլիսի Հրատարակչական ընկերութեան:

3. «Եղեայրեան օրնաթիւն»-ը «Նոր-Գարն» (թիւ 60) կը գրեն Մոսկուայէն որ БРАТСКАЯ ПОМОЩЬ գրքին երկրորդ տպագրութիւնը մինչեւ Մայիս ամիս պատրաստուի իր վրայ: Քառիկ չափնոր յօդուածներ եւ նոյնչափ նոր նկարներ ու պատկերներ պիտի մանին գրքին մէջ: Արաքսին տեղը նոյնպէս փոփոխուած է, այս անգամ մի այլ նկար յատկապէս պատրաստուած է հայագրի նկարիչ Սուրենեանցի ձեռքով: Գրքին շքեղութեան համար բաւական է ըսելը՝ որ պատկերները գիտնաւոր են եւ տպարանատէր Կուշներեան «ուրա՛մ է իւր այդ գործով զուրա՛մ Պարսիս առաջնայ յուցահանդէսին»:

4. Մ. Խորենացոյ մատարանին առթիւ: Հին խնդիրներ պիտի շարժարծենք. ճարտարութիւնն ինքնին սկսած է ծամայ հորդել ինքն իրեն. միայն կրկնեք որ «արտաքին հասաշանքներով» պատմագրին առնաւորութեան պարտապատշաճ յարգանքներով, որ շատ իրաւացի կը գտնենք, պատմութեան վաւերականութեան իբր ապացոյց, որդ զենքերով հրապարակ ի՞նչու, այն զուտն ունի՝